

MARJETA CIGLENEČKI

(Ptuj)

TURQUERIE V PTUJESKEM MUZEJU

Pokrajinski muzej Ptuj hrani zbirko 46 slik iz druge polovice 17. stoletja. Večina (40) jih predstavlja može in žene s Turškega in jih lahko označimo z enotnim izrazom "turquerije".¹ Šest slik prikazuje prebivalce drugih eksotičnih dežel - dva Indijca, dva Kitajca in dva zamorca. Vse podobe so naslikane v oljni tehniki. Doprskih portretov je 21, drugi so celopostavni. Serija slik je delo ene delavnice, prepoznati pa je mogoče tri slikarske roke. Žal nobena od slik ni signirana. Portreti so povprečne kvalitete. Vendar vrednost zbirke ne temelji na umetniški moči, pač pa na njenem kulturnozgodovinskem pomenu.

Do leta 1907 so bile slike del opreme gradu Vurberk, ki je 9 km oddaljen od Ptuja. Grad Vurberk so v zadnjem letu druge vojne porušila zavezniška letala in danes najdemo le še skromne ostaline nekoč mogočne utvrdbе, Vurberška posest je bila v 17. stoletju v rokah bogate družine Herberstein. Na začetku 18. stoletja je grad prešel v roke Attemsov, a so si ga Herbersteini ponovno pridobili leta 1907. Odločili so se, da v vurberških grajskih sobanah uredijo senatorij ruskega rdečega križa, zato so grajski inventar razprodali, imenitnejše kose opreme pa so prenesli na Ptuj. Med njimi je bilo tudi 46 upodobitev mož in žena z Jutrovega.

Herbersteini so ptujski grad kupili leta 1873. Takrat je bil v precej slabem stanju in v izpraznjenih dvoranah je le tu in tam sameval kakšen kos stare opreme. Podjetni in denarni Herbersteini so začeli temeljito obnavljati stavbo na ptujskem grajskem griču. Dvorane so na novo opremili. Precej pohištva in slik so prinesli z Vurberga.

Herbersteini so ostali na ptujskem gradu do konca zadnje vojne. Leta 1945 so se preselili v Avstrijo. Grajske stavbe so bile nacionalizirane, premičnine pa odkupljene. Ptujski grad je bil eden redkih gradov na Slovenskem, za katerega so mestna oblast in nekaj kulturno osveščenih posameznikov poskrbeli, da po odhodu zadnjih lastnikov ni bil izropan. Že spomladi 1946 je bila za javnost odprta muzejska grajska zbirka. Ptujski muzej, ki je od ustanovitve

1. Beseda "turquerie" je francoska. Z njo označujemo umetnine in umetnoobrtne izdelke turškega izvora ali pa takšne, ki so nastali v Evropi po turških vzorih. Za francosko besedo v nobenem drugem evropskem jeziku ni ustreznega izraza. Tako tudi na Slovenskem za ta pojem uporabljamo tujko.

leta 1893 posvečal večino svojih moči arheologiji in antični Poetovioni, je leta 1946 ponudil na ogled še fevdalno stanovanjsko opremo, kakršno so na gradu pustili zadnji stanovalci iz družine Herberstein. Serija orientalskih portretov je imela že za časa Herbersteinov svoje mesto v grajski viteški dvorani, v prostoru, ki je bil od nekdaj namenjen razkazovanju hišne slave in časti. Tam so slike razstavljene še danes.

Razkošno opravljene žene in možje so vzbujali pozornost že v prejšnjem stoletju, ko je bila zbirka slik še na Vurbergu. O vurberškem gradu je v prejšnjem stoletju pisalo več avtorjev.² Vsi so opisovali tudi orientalske portrete, jih občudovali in se jim čudili. Izvor in nastanek slik so skušali povezati z družino Herberstein, a njihova razlaga ni najbolj prepričljiva. Ko so bile slike že na ptujskem gradu, je zadnji grajski lastnik Josip Herberstein poskušal o slikah zvedeti kaj več. Mož je imel veliko smisla za umetnost, bil je cenjen podpornik ptujskega Muzejskega društva in financiral je arheološka izkopavanja na zemljišču, katerega lastnik je bil. Nenavadne slike so mu gotovo burile domišljijo in obrnil se je na več strokovnjakov, da bi mu pomagali razkriti podatke o zanimivi seriji. Vendar ni dobil pravega odgovora.³ Tudi v času, ko so bile slike v lasti ptujskega muzeja, se vedenje o njih ni bistveno pomnožilo. Naše znanje je bilo do nedavna strnjeno v tri bistvene tvrditve:

- da so slike nastale v drugi polovici 17 stoletja;
- da so po vsej verjetnosti delo italijanske slikarske delavnice;
- da je mogoče poimensko določiti nekaj moških portretirancev.

Njihova imena so v italijanskem jeziku napisana na lističih, ki so bili še pred kratkim nalepljeni na prednjo stran nekaterih slik.⁴

Na začetku osemdesetih let pa je v ptujski muzej začel zahajati avstrijski zgodovinar dr. Maximilian Grothaus. Po slovenskem Štajerskem je zbiral podatke o posledicah turških vpadov in brskal za materialnini ostalinami turške kulture. Bližalo se je namreč leto 1983. Takrat so Avstrijci z mnogimi priredit-

2. Rudolf Gustav Puff: *Marburger Taschenbuch für Geschichte, Landes- und Sagenkunde der Steiermark und der an deiselben grenzenden Länder*, Graz, 1859, str. 64.

Ferdinand Raisp: *Pettau. Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung. Topographisch-historisch geschildert*, Graz, 1859, str. 293.

Gustav Budinsky: *Schloss Wurnberg. Ein Betrag zur Heimatkunde*, Graz 1879.

Josef Andr. Janisch: *Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark*, Graz, 1885, III. del, str. 1398-1400

Matthaus Slekovec: *Wurnberg. Topographisch-historische Skizze*, Marburg, 1895

Josef Felsner: *Pettau und seinse Umgebung. Topografisch-historisch-statistische Skizzen. Pettau*, 1895, str. 102-106

3. Nekaj pisem s temi v zvezi hrani Zgodovinski arhiv Ptuj.

4. Ob zadnjih restavratorskih posegih (1990, restavrator-specialist Bine Kovačič, Zavod za spomeniško varstvo Maribor) so bili lističi odstranjeni. Shranjeni so med dokumentacijo o restavratorskih posegih.

vami proslavili tristoto obletnico zmage nad Turki, ki so leta 1683 oblegali cesarski Dunaj. Dr. Grothaus je bil eden od avtorjev razstave, ki jo je pripravil mestni muzej v Perchtoldsdorfu. Portreti iz ptujske serije so ga navdušili. Delno jih je predstavil že leta 1983 v Perchtoldsdorfu na razstavi z naslovom "Was von den Turken blieb?" (Kaj je ostalo za Turki?)⁵ Vendar se njegova raziskovanja niso končala z letom 1983. Dopolnjena spoznanja je leta 1987 strnil v članku z naslovom "Eine untersteirische Turquerie, ihre graphische Vorbilder und ihre kulturhistorische Bedeutung" (Spodnještajerska turquerija, njene grafične predloge in njen kulturnozgodovinski pomen), ki je izšel v "Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung".⁶ Bistvene Grothausove ugotovitve so:

- Za 10 upodobljencev je našel grafične predloge v kolekciji Georgesa de la Chapellea iz leta 1648.

- Može, ki jih določajo napisi na lističih, je povezal s turško vojno 1663/64, s podpisom mirovne pogodbe v Eisenburgu ter z veleposlaništvom na turškem dvoru v Istanbulu 1665/66. Tako je nastanek zbirke mogoče dokaj natančno datirati v leto 1666 ali kmalu zatem.

- Določil je dokaj verjetnega naročnika celotne serije, Johanna Josefa Herbersteina, ki se je leta 1665/66 udeležil diplomatskega potovanja v Istanbul pod vodstvom Walterja Leslieja.

- Ptujška turquerija je največja ohranjena tovrstna zbirka v Evropi.

Kolekcija desetih bakrorezov Georgesa de la Chapellea

Leta 1648 je v Parizu izšla kolekcija desetih bakrorezov z naslovom "Recvel de divers portraits des principales dames de la Porte du grand Turc, tiree au naturel sur les lieux, et dediez A madame la comtesse de Fiesque". Avtor grafičnih listov je slikar in bakrorezec Georges de la Chapelle, ki se je leta 1643 udeležil francoskega poslanstva v Konstatntinopol. Slikarji so bili pogosti spremljevalci diplomatov. Njihova naloga je bila beležiti vtise s potovanja v popolno skicirko. Odkrivanje tujih in daljnih krajev je bilo vedno zanimivo in poročila s takih poti so zmeraj našla občudovalce. V 17. in 18. stoletju je zbiranje predmetov iz daljnih dežel in posnemanje kitajske, japonske, turške... umetnosti in umetne obrti preraslo v pravo modo. Chinoserije, turquerije in drugi podobni eksotizmi so postali nepogrešljivi spremljevalci višjih in bolj denarnih slojev. Spoznavanje dežele, kjer so živeli večstoletni vojaški in verski nasprotniki, pa je bila v 16. in 17. stoletju tudi politična nuja. Tovrstno potrebno je

5. Maximilian Grothaus: Zum Türkenbild in den österreichischen Alpenländern zwischen 16. und 18. Jahrhundert. Was von den Turken blieb? *Razstavni katalog. Mestni muzej v Perchtoldsdorfu*, 1983, str. 8-12

6. XCV. Band, Böhlau Verlag Wien-Köln, 1987, str.271-295.

mogoče ponazoriti s citatom iz knjige "Moskovski zapiski", ki jo je leta 1549 napisal Žiga Herberstein. V uvodnem posvetilu cesarju pravi: "Nekoč so Rimljani pošiljali poslanike v daljne in nepoznane dežele ter jim naročali, naj marljivo zapisujejo njihove šege, navade in ves način življenja povsod, kjer so se mudili kot poslaniki. Kmalu se je to ponavljalo vsako leto in zato so poročila poslanstev in podobne zapiske shranjevali v Saturnovem svetišču, da bi o njih vedeli tudi potomci. Ko bi se bil ta običaj ohranil do sedanjih časov ali vsaj do časov, ki se jih ljudje še spominjajo, bi bila zgodovina manj temna in bi imeli mnogo manj praznih marenj. Že od mladih nog sem rad opazoval ljudske običaje doma in na tujem. Zato sem se rad poprijel poslaniške službe... nazadnje pa (sem potoval) skupaj z grofom Nikolajem Salmom k samemu turškemu sultanu Sulejmanu. Tega in onega nisem proučil površno, marveč vredne spomina in koristne za javnost. Vendar o teh zadevah v svojem brezdelju ne bom pisal, kajti o njih so razpravljali že na javnih zborovanjih, delom pa so jih že drugi izvrstno in marljivo obdelali in so tako postale znane vsej evropski javnosti. Zato sem dal prednost moskovskim zadevam, ki so bile do sedaj zavite še v temo in jih sodobniki še malo poznajo".⁷

Po povratku domov so bogatejši diplomati poskrbeli, da so zapiski s poti izšli v knjižni obliki. Besedilo so navadno dopolnjevale ilustracije. Večkrat so zanimive prizore iz slikarskih skicirk vrezovali v bakrene ploške, da so tiskali samostojne grafične zbirke. Tako se je zgodilo tudi v primeru Georgesa de la Chapellea. Grafične liste so kasneje pogosto uporabili kot predloge za izdelavo velikih oljnih slik.

Na naslovnem listu iz grafične zbirke Georgesa de la Chapellea so upodobljeni celopostavna janičar in spahi ter doprsna portreta sultanov Murada IV. in Ibrahima. V spodnjem delu lista so predstavljeni bitka in obleganje tvrdnjave ter 8 prizorov mučenja, kakršno je bilo v navadi na Turškem. Naslednjih devet listov prinaša upodobitve žena:

1. turške princese
2. Grkinje
3. Židinke
4. Grkinje v žalni obleki
5. Turkinje na konju
6. Armenke
7. Perzijke
8. Tatarke
9. Grkinje iz Aten⁸

7. Rerum moscovitarum comentarii, 1549. V slovenskem prevodu Sigismund Herberstein: *Moskovski zapiski*, Ljubljana 1951, str.5.

8. Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683. Dunaj 1983, str. 355, kat. št. 26/8.

Na prvih štirih podobah so žene postavljene vsaka pred svoj del panorame Konstantinopola. Če liste postavimo enega ob drugega, se nam odpre pogled na celo mesto. Na naslednjih štirih listih se v ozadju vidi Bospor, Edino Grkinja iz Aten je postavljena v interier, ki se odpira v krajino.

Dr. Grothaus je ugotovil, da so dva moška portreta in 8 ženskih upodobitev nastali na osnovi bakrorezov iz kolekcije Georgesa de la Chapellea. Lahko pa tvrdimo, da sta še dva doprsna moška portreta iz serije naslikana po vzorih z naslovnega lista Chappelleove kolekcije, čeprav se predloga in oljni sliki ne ujemajo v prav vseh podrobnosti.

Moški doprsni portreti

Moških doprsnih portretov iz ptujske turquerije je 17.⁹ Nekateri od njih so imeli še pred kratkim v levem spodnjem kotu prilepljene lističe z italijanskimi napismi (tuš na papir), ki so sporočali imena upodobljencev.¹⁰ S pomočjo teh lističev je Maximilian Grothaus podrobneje določil sedem portretirancev:

1. Sultan Mehmed IV (1642-1693)

2. Hitiseyin Paşa, imenovan tudi Sari (Rumeni) ali Abaza. Od maja 1663 do oktobra 1664 in 1665/66 je bil beglerbeg v Budi.

3. Qibleli Muştafâ Paşa. Leta 1662 je bil paša v Damasku. Leta 1663 se je udeležil bojnega pohoda na Madžarsko in podlegel ranam, ki jih je dobil med obleganjem Zrinyivara.

4. Sefer Gâzî Aga. V času vladavine krimskega kana Islama Giraya II. (1644-1654) in Mehmeda Giraya IV. (1654-1666) je bil aga in başaga. Mehmed Giray IV. ga je dal usmrtili.

5. Ahmed Giray Sultan, sin prej omenjenega kana Mehmeda Giraya IV. (1641-1644 in 1654-1666). V času 2. periode očetove vladavine je bil muredin. Leta 1663 se je s 100.000 Tatari udeležil vojnega pohoda proti Neuhauslu.

6. Apafy Mihály I. (1632-1690) Leta 1661 je bil imenovan za sedmograškega kneza, leta 1662 pa za edinega vladarja na Sedmograškem. Ko je leta 1686 cesarska vojska zavzela Madžarsko, se je podvrgel nemškemu cesarju Leopoldu I.

7. Knez Pawe Sapielha, leta 1656 je bil litvanski veliki hetman. Umrli je leta 1665.

8. "Allesio Cosanski Generale di Moscoviti"-tako piše na enem od lističev. Dr. Grothaus ni mogel ugotoviti, kdo bi se utegnil skrivati za to oznako.

9. Njihova velikost je 100-107 x 80-85 cm.

10. Glej op. 4

Lističa sta se ohranila še na dveh moških doprskih portretih. Pod bradatim možakom s turbanom je napisano: "Ku_chia Mecheamet Pascia di Waradine". Bradatega možaka s poveljniško palico v desnici, ki je naslikan v močnem obratu v levo, pa označuje napis: "Jemes Genco generale ... Corpo di Esercito di Cosacchi".¹¹ Inventar premičnin na gradu Ptuj, ki so jih Herbersteini z vso natančnostjo popisali v letih 1909 in 1944, leta 1965 pa so jih ponovno ocenili s pomočjo dr. Hansa Herbsta iz dunajskega Dorotheuma,¹² z ineni našteva še tri upodobljence:

- Hetman Chmelnitzkij Bohdan, zadnji samostojni ukrajinski vladar,
- Tymos Bohdan, sin zadnjega ukrajinskega hetmana,
- Gregor Gika, moldavski knez, 1664.

Ob navedbah v inventarju ni napisano, odkod takšno poimenovanje. Domnevati smemo, da so tudi na teh portretih v letih 1909 in 1944 še bili nalepljeni lističi z italijanskim besedilom, ki pa so kasneje očitno izginili.

Naslednji štirje moški doprsni portreti so v herbersteinskem inventarju označeni z opisi:

- turški dostojanstvenik v modri suknji ...
- turški sultan v modri suknji ...
- turški črnski maršal
- regent z žezlom v hermelinskem plašču ...

Dva od nedoločenih portretirancev sta zelo blizu upodobitvam sultanov Murada IV. in Ibrahima na naslovnem listu grafične zbirke Georgesa de la Chapellea. Sultan Ibrahim z bakroreza je na moč podoben oljni sliki, ki je bila z lističem označena, da prikazuje Alekso Cosanskega. Sultana Murada IV., ki se pojavlja v ovalnem okviru na naslovnem listu Chapelleovih bakrorezov, pa lahko primerjamo s portretom, ki je v herbersteinskem inventarju označen kot neznan sultan. Možje so si na bakrorezu in na oljnih slikah skoraj do podrobnosti enaki v obrazih in pokrivalih, obleke pa so povsem različne.

Vse moške doprsne portrete je mogoče razdeliti na tri osnovne obrazne tipe, ki se med sabo razlikujejo predvsem glede na starost upodobljencev. Pri tem moramo izvzeti v profilu naslikanega temnopoltega maršala, ki ima zelo tipične črnske poteze. Neznani slikar je vso pozornost posvetil razkošnim oblačilom. Z dragimi kamenjem in raznobarvnimi peresi okrašeni turbani ter z mnogimi vrvicami prepredene in z dragocenostmi obložene suknje so veliko bolj zanimive od moških obrazov s ponavljajočimi se orlovskimi nosovi in posevenimi dolgimi brki.

11. Glej op. 4

12. Popis se nahaja na kulturnozgodovinskem oddelku Pokrajinskega muzeja Ptuj.

Ženski doprnsni portreti

so štirje.¹³ Upodobljenke so odete v dragocene tkanine in nakit. Evropejci se še tudi v 19. stoletju niso mogli srečevati s turškimi ženami, zato so te še posebej burile njihovo domišljijo. Na vseh portretih iz naše serije, doprnskih in celopostavnih, so naslikane žene evropejskega videza. Njihovo geografsko pripadnost je mogoče določiti zgolj po oblačilih.

Moški celopostavni portreti

so različnih dimenzij. Štirje predstavljajo turške bojevnike.¹⁴ Dva sta nastala po vzorih iz kolekcije Georges de la Chapellea. Za upodobitvi janičarja in spalija je naš, po imenu žal neznan slikar uporabil lika bojevnikov z naslovnega lista Chapellove grafične zbirke. Podobi obeh vojščakov je do zadnje podrobnosti prenesel na veliko platno, postavil pa ju je v novo okolje. Bitko na odprtem polju je zamenjal za interiera, ki se odpirata v pokrajino.

Največja od vseh slik iz ptujske turquerije predstavlja visokega dvornega uradnika.¹⁵ Možakar je naslikan v nadnaravni velikosti in postavljen v interier. K moškimi celopostavnimi upodobitvam moramo prišteti še dvojni portret v pokrajini. Orientalca v razkošnih oblačilih sta naslikana v vrtu z nerazpoznavnim eksotičnim drevjem.

Ženski celopostavni portreti

so dveh velikosti.¹⁶ Osem upodobitev je nastalo na osnovi predlog Georges de la Chapellea. Večje slike skoraj kvadratnega formata (9 jih je po številu) predstavljalo jedro celotne ptujske serije. Če upodobitve turške princese, dveh Grkinj in Židinje postavimo eno ob drugo v pravilnem zaporedju, se nam odpre pogled na mesto Konstantinopol. Tu se je slikar do podrobnosti držal grafičnih predlog. Dvakrat pa je ozadje poenostavil in namesto Bospora (ki ga kažejo grafični listi) naslikal z draperijo zaprt interier in interier, ki se odpira v pokrajino. Ta zadnja slika spominja na upodobitvi janičarja in spalija.

Pet ženskih celopostavnih upodobitev ni nastalo po predlogah Georges de la Chapellea. Ena predstavlja kristjanko z Balkana, potem so tu še razgaljena Orientalka s turbanom, obožena kot kakšna Amazonka z lokom in puščico, Orientalka v bogatem oblačilu s fantazijsko oblikovanim turbanom, žena v pernatem ogrinjalu ter razodeta Arabka, ki se pri hoji opira na palico.

13. Velikost teh portretov je 92-93 x 70-72 cm

14. Ožji upodobitvi merita 189 x 86,5 cm in 190 x 92 cm, širši pa 213 x 164 cm.

15. 266 x 166 cm

16. Štiri slike merijo 185,5-190 x 87-92 cm, 9 večjih slik pa 173-184 x 143-173 cm.

Tudi celopostavne upodobitve žena so nastale predvsem zaradi razkošja oblačil, ki ga z okrasjem in dragocenim nakitom vred razkazujejo mlade žene. Njihovi obrazi so enako kot na dopasnih portretih povsem evropski. Na delu je bilo več mojstrov. Po kvaliteti izstopajo podobe, na katerih je grafična predloga pronešena na platno v vseh podrobnostih in na katerih so žene naslikane z mehkiimi gibi, lepoto teles pa dopolnjujejo nežne poteze obrazov.

Celopostavne upodobitve mož in žena iz drugih dežel

Upodobitve zamorke in zamorca, Indijanke in Indijanca ter dveh Kitajcev so nastale iz enakih razlogov kot podobe prebivalcev Osmanskega cesarstva.¹⁷ Teh šest slik sicer ne moremo označiti za "turquerie", so pa neločljivo povezane s prej opisanimi 40 slikami. Nastale so istočasno in očitno tudi v isti slikarski delavnici, zato jih moramo predstavljati skupaj s ptujsko turquerijo.

Drugi primerki turquerij v ptujskem muzeju

Ptujski muzej hrani še nekaj muzealij, ki bi jih mogli označiti z imenom "turquerie".

To sta dva kvalitetna kipca sedečih Turkov (kipca sta pendants) iz koloriranega lesa, ki sta nastala najbrž proti koncu 19. stoletja. Iz približno istega razdobja je nekoliko naivno izoblikovana lesena figurina turškega vojaka s puško, ki ima na trebuhu vgrajeno uro. Urni mehanizem je povezan z brado in očmi, ki jih možakar premika in obrača ob vsaki polni uri. Vse tri male plastike sodijo v čas, ko je moda eksotičnega že pojemala, bila pa je kljub temu še vedno prisotna.

Ptujski muzej hrani tudi več slik, ki prikazujejo bitke s Turki. Med slikami pa izstopa kvaliteten in živahno razgiban portret Sulejmana II., ki ga je Franz Kurz von Goldenstein naslikal leta 1839 v Ljubljani kot kopijo neke starejše slike.¹⁸ Domnevamo lahko, da zbirka "turških" portretov z Vurberga (oz. iz ptujskega muzeja) ni bila edina v Sloveniji.

V ptujski muzejski hiši je najti še nekaj jataganov in šlemov, ki so orientalskega izvora. Vsi so iz 19. stoletja. Ptujski muzej sicer slovi po obsežni zbirki starega orožja, vendar je zdaj že pokojni poznavalec orožja Ferdinand Tancig presodil, da je med starejšimi eksponati turškega izvora edino pehotni bojni bat iz 17. stoletja.

17. Njihove dimenzije so 186,5-190 x 87-92,5 cm.

18. Podatke je zapisal slikar sam na hrbtno stran slike.

Naročnik Johann Josef Herberstein

Dr. Maximilian Grothaus se je ob raziskovanju ptujske turquerije veliko ukvarjal z vprašanjem, kdo bi utegnil naročiti tako veliko serijo slik. Po več primerjavah je prišel do ugotovitve, da je to skorajda zanesljivo Johann Josef Herberstein (1630-1692).

Družina Herberstein je več stoletij zvesto služila nemškimi cesarjem. Za najznamenitejšega iz rodbine velja Sigismund Herberstein (1486-1566), ki je bil med najvišjimi dvornimi uslužbenci za časa cesarjev Karla V., Ferdinanda I. in Maksimilijana II. Bil je spreten diplomat. Najbolj znani sta njegovi potovanja v Moskvo, o čemer je napisal knjigo,¹⁹ potoval pa je tudi na turški dvor. V ptujskem muzeju hranimo sliko, na kateri je Žiga Herberstein upodobljen v orientalskem oblačilu.

Johann Josef Herberstein pa je naredil bleščečo vojaško kariero. Že s 13 leti je bil sprejet v malteški viteški red. Leta 1655 so ga poslali v vojno krajino na hrvaški meji. V svojem 33. letu je postal poveljnik Križevcev. V turški vojni 1663/64 je bil adjutant lotrinškega nadvojvode. Leta 1669 je dosegel položaj vrhovnega poveljnika v vojni krajini in na morski meji. Tudi v vrstah malteškega viteškega reda je dosegel visoke časti. Leta 1676 je bil imenovan za velikega priorja malteških vitezov v madžarski kraljevini. Leta 1686 je postal vrhovni poveljni malteške flote. Njegovo življenje je bilo nenehno bojevanje proti Turkom, na suhem in na morju. V Pokrajinskem muzeju Ptuj je shranjen njegov portret, ki ga prikazuje kot poveljnika malteške flote.

Leta 1665/66 se je Johann Josef Herberstein udeležil diplomatskega veleposlanstva v Istanbul. Odprave je vodil grof Walter Leslie. Tudi Leslie je bil predvsem vojak. Izkazal se je v tridesetletni vojni, za kar je prejel odlikovanje zlatega runa. Leta 1656 je od zagrebških jezuitov kupil ptujski grad. Bil je bogat in se je takoj lotil velikih prezidav. Kamor je posegel z gradnjami, jih je označil z družinskim grbom. Lesliejev grb s tremi pasnimi sponami, ki jih obdaja veriga z zlatim runom, je vklesana tudi nad portalom v viteški dvorani ptujskega gradu.

Mladi Johann Josef Herberstein v Lesliejevem odposlanstvu ni imel posebnih nalog. Odprave se je udeležil kot zasebnik. Potovanje mu je pomenilo priložnost, da поблиže spozna turško deželo in njene prebivalce, s katerimi se je tolikokrat spodadal na bojnem polju. S potovanja je večkrat pisal očetu in štiri pisma so se ohranila. V pismih se nam razkriva kot tipičen predstavnik svojega časa in svojega družbenega razreda.

V zahodnoevropski tradiciji vzgojeni plemiči 16. i 17. stoletja so bili vedoželjni in srečanja z orientalsko kulturo so jih zgotovo vznemirjala. Prevzelo jih je razkošje, s katerim so se obdajali turški velikaši. Še posebej dražljive so

19. Rerum moscoviticarum comentarii, 1549. V slovenskem prevodu: Sigismund Herberstein, *Moskovski zapiski*, Ljubljana 1951.

bile misli na žene, zaprte v seraj, kamor jim ni bilo dano vstopiti. Po drugi stran pa jih je odbijala vrsta navad in običajev, ki so bili v nasprotju z evropskimi merili o morali in odnosih med bližnjimi. Občutili so jih kot barbarske in nekulturne. Sovražno raspoloženje med dvema vojskujočima se cesarstvoma je še povečevalo njihov odpor. Na Turško so prihajali z mnogimi privzgojenimi predsodki. Posebej na Nemškem sta bili verska in politična protiturška propaganda zelo razširjeni. Kljub temu so se evropski plemiči in izobraženci iz dolgih in nevarnih potovanj na Orient vračali polni vtisov. Po povratku so poskrbeli za natis potopisov, ki so bili priljubljeno branje. Izdajali so tudi grafične liste (Chappelleovi so bili le eni od mnogih) in slikarji so dobivali naročila za slike s prizori iz orientalskega sveta. Takšen naročnik je bil, v tem moramo najbrž pritrditi dr. Grothausu, tudi Johann Josef Herberstein. Lahko smo prepričani, da se je z upodobitvami Orientalcev postavljaj pred sorodniki in znanci in da je bila zbirka v čast družini tudi še v prihodnjih rodovih.

Po Evropi je v 16. in 17. stoletju nastalo mnogo zbirk, ki so bile podobne ptujski. Nekatere so naslikali znameniti mojstri, med njimi sta bila Antonio in Francesco Guardi. Vendar se je mnogo tega gradiva porazgubilo. Naključje je nanese, da je ptujska zbirka največja ohranjena turquerija v Evropi. Po številu in kraja najbližja ji je skupina 10 oljnih slik na gradu Greillenstein v avstrijskem Waldviertlu in 11 gvašev v mestnem muzeju v Perchtoldsdorfu. Vseh 21 slik je naročil spodnjeavstrijski plemič in diplomat Hans Ludig Kuefstein, ki je živel v prvi polovici 17. stoletja.

Ptujski muzej torej hrani številčno bogat fond, ki nam v slikah pripoveduje, kako so izobraženci in plemiči v 17. stoletju doživljali Orient in njegovo kulturo.

Priprave na razstavo "Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu, Turquerije v ptujskem muzeju"

Avstrijski kolega nam je torej razkril pomen muzejske zbirke, ki je že dolgo posebnost ptujskega gradu, ki pa je vendarle nismo znali v zadostni meri pojasniti obiskovalcem. Ugotovitve so bile izziv za domače muzealce. Ptujski grad je priljubljen kraj za ljubitelje umetnosti in za turiste. V grajskih sobanah se ponuja na ogled bogata oprema, še posebej pa slovijo tapiserije iz 16. in 17. stoletja ter številčno bogata zbirka orožja v viteški dvorani. Tudi polovica orientalske serije, o kateri govorimo, ima svoje mesto v viteški dvorani. Pet ženskih upodobitev je bilo več deset let razstavljenih v viteški dvorani mariborskega gradu, precej gradiva pa je spravljenega v depojih.

Z Grothausovimi ugotovitvami se je ponudila priložnost, da sicer že znano zbirko predstavimo kot novo znamenitost ptujskega gradu. Tako je lani junija v muzeju nastal podroben projekt za razstavo z naslovom "Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu" in s podnaslovom "Turquerije v ptujskem muzeju".

Razstava je načrtovana za čas od 15. aprila do 15. decembra 1992 in naj bi skoraj v celoti napolnila ptujski grad. Predstavitev osrednje zbirke slik bo dopolnjeval prikaz drugih turquerij iz muzeja ter predstavitev plemiškega življenja v 17. stoletju s poudarkom na osebnosti Johanna Josefa Herbersteina. Razstavo naj bi spremljala vrsta prireditev, uglasenih na "turško" temo. Med pisci razstavnega kataloga so dr. Maximilian Grothaus (preveden bo njegov članek "Spodnještajerska turquerija..."), dr. Ignacij Voje (zgodovinski prikaz posledic turških vpadov na ptujsko območje), dr. Zmago Šmitek (izvenevropska oprema slovenskih gradov), dr. Sergej Vrišer (vplivi Orienta na modo in uniforme) ter podpisana (kataloški opisi). Zaradi zahtevnosti projekt že nekaj časa zaposluje precejšnje število ptujskih muzealcev in vrsto zunanjih sodelavcev.

Slovcem so se časi turških vpadov zapisli v zavest predvsem kot časi velikega trpljenja. Veliko je povesti in ljudskih pesmi, ki pripovedujejo in pejejo o krvoločnosti osmanskih vojakov, o ropih, požigih in ukradenih otrocih. Bolj malo pa je znanega o diplomatskim vezeh med Dunajem in Istanbulom. Tega koščka zgodovine tudi ni najti v učbenikih osnovnih in srednjih šol, kar pripravljavce razstave postavlja pred vrsto zadreg in vprašanj.

Prav zaradi tega smo maja 1990 pripravili po obsegu majhno razstavo z naslovom "Turquerije v ptujskem muzeju". Priprave na razstavo-delovna skica".²⁰ Razstavo smo odprli ob svetovnem dnevu muzejev. Naš namen je bil pokazati, kako nastaja večja razstava. V ospređe smo postavili vprašanje restavriranja muzealij. Velik del naših turquerij je bil namreč v izredno slabem stanju. Na razstavi je bilo le 10 eksponatov ter nekaj dokumentacije in literature. Pol razstavne dvorane je bilo urejene v začasni restavratorski atelje. Dva restavratorja specialista in konservator so vsak dan demonstrirali, kako se restavrirajo slike in kipi ter kako se konservira orožje. V času evidenco o obiskovalcih in sproti beležili vsakovrstna opažanja.²¹ Ugotoviti smo želeli, kako se obiskovalci odzivajo na vsebino naše zbirke. Bili smo prijetno presenečeni. Radostno zanimanje, veselo in prav po otroško sproščeno in neobremenjeno dojemanje razkošno upodobljenega orientalskega sveta je bilo najbrž zelo podobno vznícenju, s katerim so ljuđe v 17. stoletju občudovali podobe mož in žena z Jutrovega. To pa je prav tisto razpoloženje, ki ga želimo doseči na veliki razstavi v letu 1992.

20. Ob razstavi je izšla brošura z enakim naslovom. Izdal Pokrajinski muzej Ptuj, 1990. Avtorica besedila Marjeta Ciglencėki.

21. Za slovensko muzejsko strokovno revijo ARGO je bil po razstavi napisan članek z naslovom "Turquerije v ptujskem muzeju. Priprave na razstavo-delovna skica". Analiza obiska. Besedilo Marjeta Ciglencėki. V tisku.

Sultan Mehmed IV., o.pl., 1666 ali kmalu zatem
91x70,6 cm
Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 877 s

Turški bojevnik, o.pl., 1666 ali kmalu zatem
189x86 cm
Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 256 s

Orientalka pred panoramo Bospora, o.pl., 1666 ali kmalu zatem
173x143 cm
Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 262 s

Zamorka, o.pl., 1666 ali kmalu zatem
185,6x87,1 cm
Pokrajinski muzej Ptuj, inv. št. G 25 s

TURQERIJE V PTUJSKEM MUZEJU

R e z i m e

Ovaj rad je kraća studija kojom je predstavljena zbirka portreta iz orijentalnog podneblja a koje se nalazi u Ptujskom muzeju.

Sve slike rađene su u uljanoj tehnici a pretpostavlja se da su nastale u drugoj polovici 17. stoljeća. Na većini slika (njih 40) predstavljeni su likovi muškaraca i žena iz turskog podneblja, a na ostalih šest prikazana su dva Kitajica, dva Indijca i dva crnca.

Studija je ilustrovana sa četiri snimka portreta iz te zbirke.

TURKISH PORTRAITS IN THE MUSEUM OF PTUJ

S u m m a r y

This short study deals with the collection of portraits of Oriental origine preserved in the Museum of Ptuj.

All the paintings are made in oil and the supposition is that they are painted in the second half of the 17th century. The majority of paintings (forty of them) represent men and women of Turkish origine, while the other six represent two Chinees, two Indians and two Negroes.

The study includes four photos of the paintings from the Collection.